

Сергій Кулешов

доктор історичних наук, професор кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнський національний технічний університет (Кропивницький) Україна.
posena@ukr.net

Dr. hab., Prof. Sergii Kuleshov

Doctor of History, Professor of the Department of Social Sciences, Information and Archival Affairs Central Ukrainian National Technical University (Kropivnitsky) Ukraine.
posena@ukr.net

**ТРИ ФАЛЬШИВІ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ДЕНАРІЇ,
ЗНАЙДЕНІ В РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ****THREE FAKE WESTERN EUROPEAN DENIERS FIND IN RYVNE REGION****Анотація**

Щороку інтерес до вивчення приватних підробок монет, які виготовлялися з метою нанесення збитку грошовому обігові, зростає. Введення до наукового обігу знахідок монет X–XIII століть, на наш погляд, актуальне також у контексті побутування у вітчизняній науці думки про те, що у вказаний часовий період, який в історії грошового обігу характеризується майже повною відмовою населення від використання монети, була закладена парадигма «Безмонетного періоду».

На українському нумізматичному форумі «Віоліті» впродовж останніх п'яти років було представлено для визначення три монети з однаковими зображеннями. Ці монети за зовнішнім виглядом, діаметром та вагою – фальшиві західноєвропейські денарії XI – XII століть, можливо, карбовані одними й тими ж штемпелями (на жаль, погана збереженість монет не дає підстави для такого твердження). Стан збереження монет загалом незадовільний, частина написів та зображень утрачена.

Досить заманливе припущення, що їх виготовляли саме тут. Але поки не будуть знайдені штемпелі (матриці) для карбування, таке припущення буде залишатися гіпотезою. Найвірогідніше, що їх завезли у певній кількості на ці землі заїжджі торговці із заходу (або ж свої) і поширювали для обману місцевого населення.

Цікавий також факт різних способів виготовлення срібного покриття цих однакових за зображеннями артефактів. Автором проаналізовано іконографію, палеографію та технологію виготовлення даних монетних фальсифікатів. Доведено, що ці денарії мають однакові написи й зображення і, можливо, були карбовані одними й тими ж штемпелями. Однак, вони виготовлені різними способами, два з них – шляхом нанесення амальгами, а один – або шляхом лудіння, або карбування зі срібла низької проби.

Знайдення монет в одній області може свідчити про можливе їх місцеве виготовлення, але підтвердженням цьому мають бути виявлені тут штемпелі. Найвірогідніше, їх завезли на цю територію купці для обману місцевого населення.

Розглянуто також зміст зображень монет. Спільна риса опублікованих денаріїв – наявність зображення на полі цих монет імітації загадкової фігури, оточеної крапками в центрі монет та по боках імітації хреста англійського типу. Хоча на цих наслідуваннях, як вважають фахівці, це спотворений вигляд обличчя, а на наших монетах, можливо, – схематичне зображення людини, що крокує вліво.

Наявність у знахідках української землі приватних підробок середньовічних європейських монет та імітації ще раз доводить той факт, що європейська дрібна срібна монета була на стільки широко відома населенню, що досить очікуваним виявляється факт знахідок її підробок, про нові знахідки яких ми розповімо нижче.

Вважаємо, що наявність на території України знахідок приватних підробок західноєвропейських середньовічних монет додатково свідчить про популярність та широке поширення оригінальних прототипів цих монет на території нашої держави, що також зводить до мінімуму характеристику вказаного історичного періоду як «Безмонетний».

Summary

Each year the interest to the study of the private counterfeits of coins for a loss of the money circulation increases. The introduction to the scientific circulation of the finds of the coins of X-XIII centuries is, in our opinion, also relevant in the context of the existence in the Ukrainian science of the thought that this time in the history of the money circulation was characterized by the almost complete refusal of the population to use the coin, laid the paradigm of the “Coinless period”.

During the last five years, the Internet-resource Violiti has been presented at the Ukrainian numismatic forum for the identification of three coins with identical images.

These coins have the same appearance, diameter and weight, all of them are false Western European pennies of the XIth-XIIth centuries, possibly embossed with the same dies (unfortunately, the poor consistency of coins does not give grounds for such a statement). The condition of these coins is generally unsatisfactory, some of the inscriptions and images are lost.

All of the fake Western European pennies were excavated in Rivne region in Ukraine. It is tempting to assume that they could be made here. But until the dies or stamps (matrixes) for minting are found, it will remain a hypothesis. Most likely, they were brought in a certain quantity to these countries by visiting it by merchants from the West (or their own) and distributing them to deceive the local population.

Also interesting is the fact of various ways of making a silver layer of these identical images of artifacts. We have analyzed the iconography, palaeography and technology of making of these old coin counterfeits. It is proved that these pennies have the same inscriptions and images and may have been manufactured with the same dies. However, they are made in different ways, two of them - by applying amalgams, and one - either by peeling or chipped from silver of a low sample.

Excavating three coins in one area may indicate their possible local fabrication, but proof of this should be stamped here. Most likely they were brought to this territory by merchants to deceive the local population.

The common feature of the published counterfeit pennies is the presence of an image on the field of these imitations of a mysterious figure surrounded by dots in the center of the English-style imitation coins and on the sides of the cross in the simulation of Saxon-style pennies. Although these imitations, as experts say, are a distorted look of the face, and on our coins, perhaps, is a schematic image of the person walking to the left.

The presence in the finds of the Ukrainian land of private forgeries of medieval Western-European coins and imitation proves once again by the fact that the European small silver coins were spreadly known among the population and it is quite anticipated that there were exist and the finds of it's fakes are nowadays known.

We believe that the presence on the territory of Ukraine of the findings of the private forgeries of the Western European medieval coins further indicates the popularity and widespread distribution of original prototypes of these coins on the territory of our country, which also minimizes the characterization of this historic period as a “Coinless period”.

Ключові слова: середньовічні європейські денарії, фальшиві денарії, Україна, Рівненська область.

Key words: Western European Deniers, Fake Deniers., Ukraine, Rvne region.

Щороку інтерес до вивчення приватних підробок монет для нанесення збитку грошовому обігові зростає. Введення до наукового обігу знахідок монет X – XIII століть, на наш погляд, актуальне також у контексті побутування у вітчизняній науці думки про те, що у вказаний часовий період, який в історії грошового обігу характеризується майже повною відмовою населення від використання монети, закладена парадигма «Безмонетного періоду», опублікована у дослідженнях Валентина Рябцевича¹ та Миколи Котляра². На наше переконання, щорічне збільшення відомих науковцям знахідок, отриманих шляхом приватних пошуків за допомогою металодетекторів, свідчить про відсутність такого категоричного перетворення на грошовому ринку, як відмова від використання монети та її відсутності. На території сучасної України повної відмови від монет не було, хоча, дійсно, в грошовому обігу відчувався сильний «монетний голод». Вважаємо, що наявність на території України знахідок приватних підробок західноєвропейських середньовічних монет додатково свідчить про

¹ Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. Минск, 1977. С. 69-129.

² Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ, 1971. С. 47-62.

популярність та широке поширення оригінальних прототипів цих монет на території нашої держави, що також зводить до мінімуму характеристику вказаного історичного періоду як «Безмонетний».

Про особливості знахідок середньовічних денаріїв викладено у публікаціях польських дослідників Матеуша Богуцькі¹ та Станіслава Суходольського². Регіональні особливості підробки монет періоду раннього Середньовіччя у Лупаві досліджено Єжи Пінінські³. Вивчення фальшивих монет на території Білорусі висвітлено у працях Андрія Карача⁴ та Дмитра Гулецького⁵. Підробки монет для обігу в Україні знайшли відображення у публікаціях Миколи Котляра⁶, Олександра Огуй⁷, Василя Орлика⁸, Романа Шуста та Володимира Шлапінського⁹, Віктора Пиворовича¹⁰, Андрія Бойка-Гагаріна¹¹, Володимира Шалобудова¹², Тетяни Кокоржицької¹³ та Валерія Нечитайла¹⁴.

Ця стаття – продовження наших попередніх публікацій, присвячених тогочасним підробкам та знахідкам монет раннього середньовіччя в Україні¹⁵. Наявність у знахідках на теренах України приватних підробок середньовічних європейських монет та їх імітації ще раз доводить той факт, що європейська дрібна срібна монета біла була настільки широко відома населенню, що досить очікуваним виявляється факт знахідок її підробок, про нові знахідки яких викладаємо нижче.

Відомим українським ученим Віктором Коцуром якісно аргументовано необхідність уведення до наукового обігу монет з числа приватних знахідок¹⁶, у той же час професором Василем Орликом справедливо підкреслено вагомий науковий потенціал електронних ресурсів у нумізматичних дослідженнях¹⁷.

1. Bogucki M. Coin finds in Viking Age emporium at Janów Pomorski (Truso) and the "Prussian phenomenon". Money circulation in Antiquity, the Middle Ages and the Modern Times. Time, Range, Intensity, International Symposium on the 50th Anniversary of Wiadomosci Numizmatyczne. Warsaw, 13-14 October 2006. ed. by S. Suchodolski. Warszawa-Krakow, 2007. P.79-108. Ibid. Bogucki M. Forged coins in early medieval Poland. Wiadomosci Numizmatyczne. R. LII, 2008. Z. 2 (186). P. 212.
2. Suchodolski S. Moneta falszywa w Polsce we wczesnym Sredniowieczu. Falszerstwa i nasladownictwa monet, XI Ogolnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli. Poznan: Wydawnictwo Z. Bartkowiak, 1998. P. 37.
3. Pininski J. Gdzie bito tzw. nasladownictwa lupawskie monet wczesnosredniowiecznych? Falszerstwa i nasladownictwa monet. XI Ogolnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli. Z. Bartkowiak. Poznan, 1998. S. 49-59.
4. Карач А. О фальшивом литовском трёхгрошовике 1563 г. Тези доповідей III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки», 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград-Київ-Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 52-53.
5. Гулецкий Д. Организованное производство подделок – подражаний троякам Виленского монетного двора на рубеже XVI – XVII веков. Numizmatika 7-8. Metrastis 2006-2007. Vilnius, 2007. S. 9-14.
6. Котляр М.Ф. Фальшивомонетники в Полтавському полку на початку XVIII століття. Український історичний журнал. № 6. Київ, 1970. С. 105.
7. Огуй О. Фальшування монет-доміці на Сучавській монетарні у XVII ст. Materiały z VII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej «Pamięć pieniądza w Europie Środkowo-Wschodniej od antyku po czasy współczesne», Białystok-Augustów, 7-10 września 2006. Warszawa, 2006. S. 152-162.
8. Orlyk V. False Coins of the Teutonic Order State in Prussia in the currency of South-Rus Lands of the Lithuanian Grand Duchy. Pieniadz i systemy monetarne wspolne dziedzictwo Europy. Studia i materialy. Augustów-Warszawa, 2012. S. 112-115.
9. Шуст Р., Шлапінський В. Карбування та розповсюдження фальшивої монети на території Руського воєводства в XV – XVII ст. Вісник Львівського університету, Середньовічна історія. Вип. 37/1, Львів, 2002. С. 95.
10. Пиворович В.Б. Монета Ольвиці с фальшивой надчеканкой Тези першої обласної наукової краєзнавчої конференції «Історія. Ентографія. Культура. Нові дослідження». Миколаїв, 1995. С. 48-49.
11. Бойко-Гагарін А.С. Особливості фальшування монет на Волині у XVI-XVII століттях. Львівські нумізматичні записки. 2014-2015. Ч. 11-12. Львів, 2014-2015. С. 25–27.
12. Шалобудов В.М. Скарб фальшивих польських монет XVII ст. з с. Сокилка на Полтавщині. Археологічний літопис Лівобережної України. № 1. 2009. С. 100-101.
13. Кокоржицкая Т. Находка фальшивого венецианского цехина на территории Одесской области. Программа нумизматического симпозиума: AI XIV-lea simpozion de numismatică. Dedicat aniversării a 20-a leului moldovenesc. Chişinău, 25-29 sept. 2013. S. 37-38.
14. Нечитайло В.В. Мини-каталог польско-литовских монет, обращавшихся на территории Украины XIV-XVIII вв. Нумизматика и фалеристика. № 3. 1997. С. 15.
15. Кулешов С. Наслідкування європейським денаріям VIII-XI століть як об'єкт нумізматичного дослідження. Наукові записки української історії. Вип. 33. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 22-31. Ним же. Кулешов С.Г. Находки «скандинавских подражаний» монетам англійського короля Етельреда II на території України. Матеріали докладов и сообщений международной нумизматической конференции «Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII – XI вв.». Санкт-Петербург, Старая Ладога, 18-20 апреля 2014. С. 194-201. Ним же. Кулешов С., Бойко-Гагарін А.С. Знахідки фальшивих денаріїв англійського короля Етельреда II на території України. Пам'ятки: археографічний щорічник. Т. 14. К., 2013. С. 163-167.
16. Коцур В.П. Щодо проблеми використання матеріалів «чорної» археології в наукових дослідженнях з нумізматики. Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград-Київ-Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 11-14.
17. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі». 14 березня 2013 р., м. Київ. Київ, 2013. С. 129-133.

На українському нумізматичному форумі «Віоліті»¹ впродовж останніх п'яти років було представлено для визначення три монети з однаковими зображеннями (Рис.1, Рис.2, Рис.3). Ці монети за зовнішнім виглядом, діаметром та вагою – фальшиві західноєвропейські денарії XI – XII століть, можливо, карбовані одними й тими ж штемпелями (на жаль, погана збереженість монет не дає підстави для такого твердження). Розглянемо їх зображення, написи та характеристики.

1. Рис. 1. Вага – 1,07 гр.; діаметр – 19 мм. На аверсі (будемо так умовно вважати) зображення якоїсь «фігури» (Рис. 8), яка зверху оторочена крапками. Поверх цих крапок чітко видно тільки дві літери – **i** та **h** (подальший напис стертий, і тільки за ним проглядається велике тире –). На реверсі – зображення так званого «довгого хреста» (за аналогією з англійськими пенні XI століть), у кутах якого можна розпізнати літери **I**, **V** (має невелику поперечну «рисочку» на одному із кінців) та **T**. Монета мідна, з незначними втратами. Її поверхня вкрита значним шаром чорного нальоту, що утворився внаслідок взаємодії первісного хімічного посріблення з активними речовинами ґрунту під час її перебування в землі.

2. Рис. 2. Вага – 1.20 гр.; діаметр – 19 мм. Зображення такої ж «фігури» на аверсі, зверху отороченої крапками, як і на монеті під номером один. Над цими крапками збережено зображення тільки літери **i** та велике тире – . Зліва та справа «фігури» проглядаються маленька та (перед тире) велика літери **V**. На реверсі у кутах «довгого хреста» залишилося зображення тільки літери **T**. Монета мідна, наліт, як у попередній монеті, залишився на незначній її площині, мабуть, через незначний рівень наявності активних речовин у ґрунті, в якому зберігалася монета.

3. Рис. 3. Вага – 0,97 гр.; діаметр – 21 мм. Зображення на аверсі таке ж, як і на попередніх монетах. Однак через кращу збереженість над крапками можна побачити напис **i h SS** (або це такі дві великі літери **I** з дещо видовженими кінцями?) та велике тире – й **V**. На реверсі у кутах «довгого хреста» такі літери: **T – iA** (остання – з «ніжками», що «крокують» вліво) – **I** (поруч зображено два маленькі трикутники; можливо, майстер хотів вирізати літеру **E**?) – **V** (має на обох кінцях невеличкі поперечні «рисочки»). Монета виготовлена з металу білого кольору, ймовірно, це срібло низької проби (білон).

Незрозуміло, яка саме монета слугувала прототипом для даних монет. Зображення «довгого хреста» первісно з'являється на англосаксонських монетах Етельреда II (978-1016 рр. правління), потім на наслідуваннях цих монет (ірландських, шведських, данських, різних балтійських племен), а також оригінальних східнофризьких, моравських та інших карбувань першої половини XI століття. Значна популярність окресленого сюжету також зумовила часте його повторення на фальшивих монетах того часу. Має місце певна подібність – наявність у кутах хреста літер у цих монетах з реверсом денарія бельгійського міста Твін² (Рис. 7).

Що стосується зображення «фігури» (Рис. 8) на іншому боці цих монет, то «спотворені» схематичні образи можна побачити на різних наслідуваннях англійських пенні, зокрема, короля Етельреда II (див., зокрема, Рис. 4). Маємо приклади подібних зображень на східнофризьких наслідуваннях саксонських денаріїв першої половини XI століття (Рис. 5-6). Хоча на цих наслідуваннях, як вважають фахівці, міститься спотворений вигляд обличчя, а на наших монетах, можливо, – схематичне зображення людини, що крокує вліво.

Найцікавіший факт знаходження цих монет на території однієї області України – Рівненської. Заманливим виглядає припущення, що їх виготовляли саме тут. Але поки не будуть знайдені штемпелі (матриці) для їх карбування, дане припущення буде залишатися лише гіпотезою. Найвірогідніше, що їх на Рівненщину завезли у певній кількості заїжджі торговці із заходу (або ж свої) і поширювали їх для обману місцевого населення.

¹ Аукціон для колекціонерів. Електронний ресурс [Режим доступу]. www.violity.com. Назва з екрана. Актуальність: 10.10.2018 р.

² Dannenberg H. Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkische Kaiserzeit. Berlin, 1876-1898. [Reprint Aalten, 1967]. Taf. XI, 264.

Не менш цікавий і факт різних способів виготовлення срібного покриття цих однакових за зображеннями артефактів. Як зауважує український нумізмат Андрій Бойко-Гагарін у своїй монографії, присвяченій обігу фальшивих монет у Центральній та Східній Європі, «для виробництва основної маси підробок денаріїв, що надходили на території Центральної та Східної Європи, застосовувалися два основних способи – плакірування мідної заготовки шляхом нанесення амальгами або методом лудіння»¹. Якщо монети за №№ 1-2, на нашу думку, виготовлені шляхом нанесення амальгами, то монета за № 3 – або шляхом лудіння, або карбована зі срібла низької проби.

З'ясувати це допоміг би хімічний аналіз монети, але, на жаль, її відсутність в автора цих рядків унеможлиблюють його проведення.

Література

1. Bogucki M. Coin finds in Viking Age emporium at Janów Pomorski (Truso) and the “Prussian phenomenon”. Money circulation in Antiquity, the Middle Ages and the Modern Times. Time, Range, Intensity, International Symposium on the 50th Anniversary of *Wiadomosci Numizmatyczne*. Warsaw, 13-14 October 2006. ed. by S. Suchodolski. Warszawa-Krakow, 2007. P.79-108.
2. Bogucki M. Forged coins in early medieval Poland. *Wiadomosci Numizmatyczne*. R. LII, 2008. Z. 2 (186). P. 212.
3. Dannenberg H. Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkische Kaiserzeit. Berlin, 1876-1898. [Reprint Aalten, 1967]. Taf. XI, 264.
4. Orlyk V. False Coins of the Teutonic Order State in Prussia in the currency of South-Rus Lands of the Lithuanian Grand Duchy. *Pieniadz i systemy monetarne wspolne dziedzictwo Europy*. Studia i materially. Augustow–Warszawa, 2012. S. 112-115.
5. Pininski J. Gdzie bito tzw. nasladownictwa lupawskie monet wczesnosredniowiecznych?. Falszerstwa i nasladownictwa monet. XI Ogolnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli. Z. Bartkowiak. Poznan, 1998. S. 49-59.
6. Suchodolski S. Moneta falszywa w Polsce we wczesnym Sredniowieczu. Falszerstwa i nasladownictwa monet, XI Ogolnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli. Poznan: Wydawnictwo Z. Bartkowiak, 1998. P. 37.
7. Бойко-Гагарин А. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская академия геральдики, товарного знака и логотипа, 2017. С. 40.
8. Бойко-Гагарін А.С. Особливості фальшування монет на Волині у XVI-XVII століттях. Львівські нумізматичні записки. 2014-2015. Ч. 11-12. Львів, 2014-2015. С. 25–27.
9. Гулецкий Д. Организованное производство подделок – подражаний троякам Виленского монетного двора на рубеже XVI – XVII веков. *Numizmatika 7-8*. Metrastis 2006-2007. Vilnius, 2007. S. 9-14.
10. Карач А. О фальшивом литовском трёхгрошовике 1563 г. Тези доповідей III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки», 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград-Київ-Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 52-53.
11. Кокоржицкая Т. Находка фальшивого венецианского цехина на территории Одесской области. Программа нумизматического симпозиума: *Al XIV-lea simpozion de numismatică. Dedicat aniversării a 20-a leului moldovenesc*. Chişinău, 25-29 sept. 2013. S. 37-38.

¹ Бойко-Гагарин А. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская академия геральдики, товарного знака и логотипа, 2017. С. 40.

12. Котляр М.Ф. Фальшивомонетники в Полтавському полку на початку XVIII століття. Український історичний журнал. № 6. Київ, 1970. С. 105.
13. Коцур В.П. Щодо проблеми використання матеріалів «чорної» археології в наукових дослідженнях з нумізматики. Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 11-14.
14. Кулешов С., Бойко-Гагарін А.С. Знахідки фальшивих денаріїв англійського короля Етельреда II на території України. Пам'ятки: археографічний щорічник. Т. 14. Держ. архів. служба України, УНДІАСД. К., 2013. С. 163-167.
15. Кулешов С.Г. Наслідування європейським денаріям VIII-XI століть як об'єкт нумізматичного дослідження. Зб. наук. статей «Наукові записки української історії». Вип. 33. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 22-31.
16. Кулешов С.Г. Находки «скандинавских подражаний» монетам англійського короля Етельреда II на території України. Матеріали докладов и сообщений международной нумізматической конференції «Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумізматики VIII–XI вв.». Санкт-Петербург, Старая Ладога, 18-20 апреля 2014. С. 194-201.
17. Нечитайло В.В. Мини-каталог польско-литовских монет, обращавшихся на территории Украины XIV-XVIII вв. Нумізматика и фалеристика. № 3. 1997. С. 15.
18. Огуй О. Фальшування монет-домніц на Сучавській монетарні у XVII ст. *Materialy z VII Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej «Psucie pieniadza w Europie Srodkowo-Wschodniej od antyku po czasy wspolczesne»*, Bialystok-Augustow, 7-10 wrzesnia 2006. Warszawa, 2006. S. 152-162.
19. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі». 14 березня 2013 р. Київ, 2013. С. 129-133.
20. Пиворович В.Б. Монета Ольвии с фальшивой надчеканкой Тези першої обласної наукової краєзнавчої конференції «Історія. Ентографія. Культура. Нові дослідження». Миколаїв, 1995. С. 48-49.
21. Шалобудов В.М. Скарб фальшивих польських монет XVII ст. з с. Сокілка на Полтавщині. Археологічний літопис Лівобережної України. № 1. 2009. С. 100-101.
22. Шуст Р., Шлапінський В. Карбування та розповсюдження фальшивої монети на території Руського воєводства в XV – XVII ст. Вісник Львівського університету, Середньовічна історія. Вип. 37/1. Львів, 2002. С. 95.

References

Bogucki, M. (2007) *Coin finds in Viking Age emporium at Janów Pomorski (Truso) and the “Prussian phenomenon”*. Abstract of papers: *Money circulation in Antiquity, the Middle Ages and the Modern Times. Time, Range, Intensity, International Symposium on the 50th Anniversary of Wiadomosci Numizmatyczne*. Warsaw, 13-14 October 2006. Warszawa-Krakow. (pp. 79-108). [in English].

Bogucki, M. (2008) *Forged coins in early medieval Poland*. *Wiadomosci Numizmatyczne*. 2 (186). 212. [in English].

Bojko-Gagarin, A. (2017) *Fal'shivomonetnichestvo v Central'noj i Vostochnoj Evrope v jepohu srednevekov'ja i rannego Novogo vremeni*. Kiev, *Ukrainskaja akademija geraldiki, tovarnogo znaka i logotipa*. 560 p. [in Russian].

Bojko-Haharin, A. S. (2014-2015). *Osoblyvosti fal'shuvannia monet na Volyni u XVI-XVII stolittiakh* [The features of the coin counterfeit in Volyn in XVI-XVII cent.]. *L'vivs'ki numizmatychni zapysky*, 11-12, 25–27. [in Ukrainian].

Dannenberg, H. (1967) *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkische Kaiserzeit*. Berlin. Taf. XI. 264. [in German].

Guleckij, D. (2007) *Organizovannoe proizvodstvo poddelok – podrazhanij trojakam Vilenskogo monetnogo dvora na rubezhe XVI – XVII vekov*. [The organized produce of the forgery imitations of the three-groszes of Vilno mint in XVI-XVII cent.] *Numizmatika*. 7-8. 9-14. [in Russian].

Karach, A. (2015) *O fal'shivom litovskom trjohgroshovike 1563 g.* [About the forgery of the three-grosz 1563 year of mint]. Abstract of papers: *Aktual'ni problemi numizmatiki u sistemi special'nih galuzej istorichnoi nauki*. Kirovograd-Kiiv-Perejaslav-Hmel'nic'kij. (pp. 52-53). [in Russian].

Kokorzhickaja, T. (2013) *Nahodka fal'shivogo venecijskogo cehina na territorii Odesskoj oblasti*. [The find of the counterfeit zecchino in Odessa region]. Abstract of papers: *Al XIV-lea simpozion de numismatică. Dedicat aniversării a 20-a leului moldovenesc*. Chișinău. (pp. 37-38). [in Russian].

Kotliar, M.F. (1970) *Falshyvomonetnyky v Poltavskomu polku na pochatku XVIII stolittia*. [The counterfeiters in the Poltava Polk at the beginning of XVIII cent.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 6. 105. [in Ukrainian].

Kotsur, V.P. (2016) *Shchodo problemy vykorystannia materialiv «chornoj» arkheologii v naukovykh doslidzhenniakh z numizmatyky*. [About the problem of the use of the «black archeology» materials in the scientific research] Abstract of papers: IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii *Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky*. Kirovohrad–Kyiv–Pereiaslav–Khmelnyskyi. (pp. 11-14). [in Ukrainian].

Kuleshov, S. G. (2014) *Nahodki «skandinavskih podrazhanij» monetam anglijskogo korolja Jetel'reda II na territorii Ukrainy*. [The finds of the «Scandinavian imitations» of the coins of the English king Ethelred II on the territory of Ukraine]. Abstract of papers: *Materialy dokladov i soobshhenij mezhdunarodnoj numizmaticheskoi konferentsii «Jepoha vikingov v Vostochnoj Evrope v pamjatnikah numizmatiki VIII–XI vv.»*. Sankt-Peterburg, Staraja Ladoga. (pp. 194-201). [in Russian].

Kuleshov, S. H. (2013) *Nasliduvannia yevropeiskym denariiam VIII-XI stolit yak ob'iekt numizmatychnoho doslidzhennia* [The imitation of the European pennies of VIII-XI centuries as the object of the numismatic research]. *Naukovi zapysky ukrainskoi istorii*. (33). 22-31. Pereiaslav-Khmelnyskyi. [in Ukrainian].

Kuleshov, S. H., Boiko-Haharin, A. S. (2013) *Znakhidky falshyvykh denariiv anhliiskoho korolia Eitelreda II na terytorii Ukrainy*. [The excavations of the counterfeit pennies of the English king Ethelred II on the territory of Ukraine] *Pamiatky: arkheohrafichnyi shchorichnyk*. (14). 163-167. Kyev. [in Ukrainian].

Nechitajlo, V. V. (1997) *Mini-katalog pol'sko-litovskih monet, obrashhavshijsja na territorii Ukrainy XIV-XVIII vv.* [The mini-catalogue of the Polish-Lithuanian coins in the mnetaru circulation on the territory of Ukraine in XIV-XVIII cent.]. *Numizmatika i faleristika*. 3. 15. [in Russian].

Ohui, O. (2006) *Falshuvannia monet-domnits na Suchavskii monetarni u XVII st.* Abstract of papers: *Materialy z VII Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej «Psucie pieniadza w Europie Srodkowo-Wschodniej od antyku po czasy wspolczesne»*, Bialystok-Augustow. Warszawa. (pp. 152-162). [in Ukrainian].

Orlyk, V. (2012) *False Coins of the Teutonic Order State in Prussia in the currency of South-Rus Lands of the Lithuanian Grand Duchy*. Abstract of papers: *Pieniadz i systemy monetarne wspolne dziedzictwo Europy. Studia i materialy*. Augustow–Warszawa. (pp. 112-115). [in English].

Orlyk, V. M. (2013). *Informatsijnyj potentsial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na prykladi monet derzhav Khrestonostsiv)*. [The informational potential of the WEB-resources in the numismatic researches (on example of the coins of the Crusader states)] Abstracts of Papers: *Arkhivoznavchi ta dzhereloznavchi haluzi znan': problemy vzaïemodii na suchasnomu etapi*. (pp. 129–133). Kyiv. [in Ukrainian].

Pininski, J. (1998) *Gdzie bito tzw. nasladownictwa lupawskie monet wczesnosredniowiecznych?*. Abstract of papers: *Falszerstwa i nasladownictwa monet*. XI Ogolnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli. *Z. Bartkowiak*. Poznan. (pp.49-59). [in Polish].

Pivorovich, V. B. (1995) *Moneta Ol'vii s fal'shivoy nadchekankoj*. Abstract of papers: *Istorija. Entografija. Kul'tura. Novi doslidzhennja*. Mikolaïv. (pp. 48-49). [in Russian].

Shalobudov, V. M. (2009) *Skarb falshyvykh polskykh monet XVII st. z s. Sokilka na Poltavshchyni*. [The treasure of the counterfeit Polish coins of XVII cent. from Sokilka in Poltava region]. *Arkheolohichniy litopys Livoberezhnoi Ukrainy*. (1). 100-101. [in Ukrainian].

Shust, R., Shlapynskyi, V. (2002) *Karbuвання ta rozpovsiudzhennia falshyvoi monety na terytorii Ruskoho voievodstva v XV – XVII st.* [The mint and spreading of the counterfeit coins on the territory of the Rus voivodship in XV-XVII cent.]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Serednovichna istoriia*. 37/1. 95. [in Ukrainian].

Suchodolski, S. (1998) *Moneta falszywa w Polsce we wczesnym Sredniowieczu*. Abstract of papers: *Falszerstwa i nasladownictwa monet*, XI Ogolnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli. Poznan: *Wydawnictwo Z. Bartkowiak*. (pp. 37). [in Polish].

Ілюстрації

Рис. 1.
Фальшивий денарій № 1.

Рис. 2.
Фальшивий денарій № 2.

Рис. 3.
Фальшивий денарій № 3.

Рис. 4.
Наслідування «балтійське» пенні англійського короля Етельреда II.

Рис. 5.

Східнофризьке наслідування саксонського (?) денарія першої третини XI століття № 1.

Рис. 6.

Східнофризьке наслідування саксонського (?) денарія першої третини XI століття № 2.

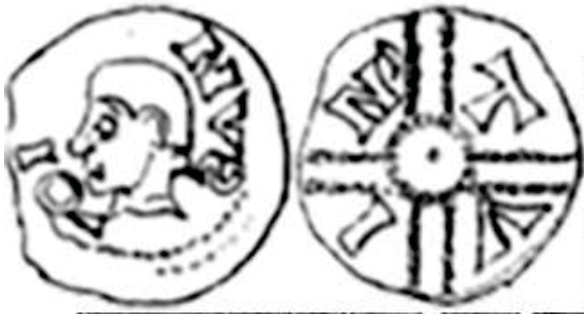

Рис. 7.

Денарій міста Твін XI століття.

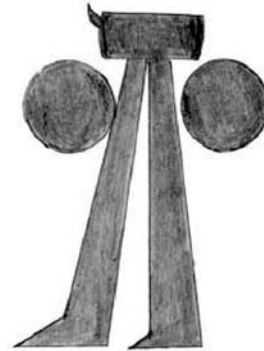

Рис. 8.

«Фігура».